

Karakterisering och kulturhistorisk värdering

Ryssby kyrka

Ryssby socken i Ljungby kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Samuel Palmblad

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo genomfört en karakterisering och kulturhistorisk värdering av Ryssby kyrka. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Ryssby kyrka

Kortfattad historik

Den nuvarande kyrkan byggdes mellan åren 1840-1844 efter ritningar av professor Axel Nyström, en arkitekt som vid den tiden hade ett mycket gott anseende. Sockeninvånarna bistod i hög utsträckning vid byggandet av kyrkan, byggmästare var dock en man från Sandhult i Västergötland, P. Pettersson. I augusti 1846 invigde ordensbiskop Christoffer Isak Heurlin, biskop under Esaias Tegnér's sista år, kyrkan. Den äldre kyrkan som troligtvis uppfördes på 1100-talet låg i direkt anslutning till nuvarande. Efter en kraftig utbyggnad på 1770-talet utformades kyrkans plan som ett latinskt T. I samband med beslutet att bygga en ny helgedom bestämdes även att befintlig kyrkobyggnad skulle rivras. I närmiljön finns ett stort antal fornlämningar och den runsten som står till höger om huvudentrén frilades från kyrkans murstomme 1964, denna hade tidigare även suttit inmurad i den medeltida kyrkan.

Mitt i Ryssby samhälle, intill skola och prästgård, ligger denna stora nyklassicistiska kyrka. Några större ombyggnationer har inte utförts och interiören är ovanligt välbevarad där originalinredningen närmast är intakt.

Exteriör

Kyrkan utgör en tidstypisk representant för 1840-talets nyklassicistiska kyrkor med ljusa, kalkade fasader, stora fönsterytor och en traditionell uppdelning med torn i väster, rektangulärt långhus samt halvrunnt kor i öster. Sakristian är placerad i en utbyggnad på norrsidan och huvudentrén i väster kompletteras med en sidoingång på långhusets sydsida. Stommen är av sten med in- och utvändig puts.

Tornet har en kopparklädd lanternin som inglasades först i slutet av 1940-talet. Krönet pryds av ett förgyllt kors och i varje väderstreck finns ett urverk. Ljudluckorna i trä har på vardera sidan en rektangulär blinding samt en pilaster. Tornfasaden avslutas upptill av tätt sittande konsoler som skapar en dekorativ övergång mellan fasad och lanternin. Tornet har endast fönster åt väster förutom några mindre rutor i den östra ljudluckan. Entrén utgörs av kraftiga dubbla spegeldörrar som kröns av ett lunettfönster. Ovanför sitter en svart stentavla där en förgylld text förtäljer att kyrkan nyuppfördes under Oscar I:s första regeringsår 1844.

Långhusets fönster består av fyra bågar utan spröjs samt ovanliggande lunettfönster, solbänkarna är av kalksten. Samtliga fönster har försetts med ett utanpåliggande gallerverk av järn som främst synes utgöra skydd mot inbrott och skadegörelse. Troligtvis är det ett arkitektoniskt försök att påvisa den tidigare spröjsindelningen. Fönstret på sakristians norrsida är numera igensatt vilket medför att endast östväggen är fönsterförsedd, västväggen upptas av dörr ut till kyrkogården. Sydingången har en liknande dörrutformning som västentrén dock utan dekorativa omfattningar.

Långhusets och sakristians tak är täckt med skiffer medan kor och torn är kopparklätt sedan slutet av 1940-talet.

Exteriöra förändringar

Förhållandevis små exteriöra förändringsarbeten har utförts. Inför 1949 års renovering framkom önskemål om att täcka samtliga takytor med koppar. Detta godkändes inte vilket medförde att långhusets skiffer lades om medan kor och torn fick ny koppartäckning. Redan 1909 hade dock koret belagts med järnplåt. Omkring 1950 sattes norrfönstret i sakristian igen. Troligtvis är långhusets fönster inte ursprungliga då dessa saknar spröjs men inga uppgifter om byte har påträffats. Eventuellt skedde detta 1949 då fönstrens solbänkar ersattes med kalksten. Korfönstren har försetts med patinerat glas vid två skilda tillfällen, 1935 och 1949. I övrigt är exteriören mycket välbevarad, de underhållsåtgärder som utförts har främst bestått av avfärgningsarbeten. Ny puts tillkom dock 1949 och entréernas cementtrappor ersattes samtidigt med granit. De ritningar som arkitekten presenterade 1836 kom att genomgå flera revideringar som blir tydliga när kyrkan studeras idag. Bl.a. tillkom fler fönster, tornet höjdes och breddades och sakristians placering ändrades.

Interiör

Kyrkorummet präglas av ljus och luftighet. Det tunnvalvda taket och bänkinredning går i gröna och gråa nyanser med listverk och detaljer i guld. Denna färgsättning är till stor del ett resultat av en större renovering 1986. Bänkarna är indelade i fyra kvarter med tretton rader i de två främre och sju rader i de två bakre. Ursprungligen fanns femton bänkrader i varje kvarter. Lampetterna mellan fönstren skänktes till kyrkan 1951 och är utformade efter en äldre väggplåt från Borgviks kyrka i Värmland. Koret domineras av den mäktiga takmålningen samt altarprydnaden med kors och svepduk. De fyra korfönstren är patinerade. Vid korets sydsida står dopfunten från 1200-talet med ett triumfkrucifix från samma århundrade hängandes ovanför, predikstolen är placerad på långhusets nordvägg. Vissa framträdande inventarier såsom predikstol, orgel, triumfkrucifix samt några bänkar härrör från den äldre kyrkan vilket ger platsen en historisk förankring och kontinuitet. Kyrkorummet utgör tack vare en i hög grad intakt originalinredning samt få ombyggnationer en välbevarad nyklassicistisk interiör med tydliga kulturhistoriska värden.

Vapenhuset hade tidigare två uppgångar till läktaren, dessa är sedan slutet av 1940-talet igensatta vilket medför att utrymmet är förhållandevis avskalat. Två stora gravstenar sattes upp på väggarna i samband med trappornas borttagande. Här hänger även kyrkans lillklocka från 1664 som tyvärr är sprucken. Golvet består av slipade kalkstensplattor. En ekkista inskaffad 1736 som tidigare fungerade som förvaringsplats för de kyrkliga dyrbarheterna står i vapenhuset.

Under läktaren har två utrymmen skapats. Det vänstra innehåller toalett, pentry samt elcentral medan det högra har utformats som samlingsrum med en rad värdefulla inventarier. Utmed väggarna står karmstolar och invid fönstret har ett altarliknande bord placerats, i skåpet hänger bl.a. antependierna. Rummet ger ett ombonat intryck där ena väggen täcks av porträtt över församlingens kyrkoherdar. Dörrarna till de båda utrymmen upptas av spegeldörrar där översta spegeln ersatts med ett glasstycke. Bakom respektive dörr löper en svängd trappa till läktarutrymmet.

Läktaren har delvis fått bibehålla sin karaktär då underbyggnaderna lämnat ett större utrymme fritt vilket medför att de åtta kolonnerna som läktaren vilar på är synliga. Dessa har samma

gröna nyans som bänkarna med förgyllda kannelyrer. Läktaren har ett utsvängt mittparti och på ömse sidor om orgeln står sju bänkrader.

Sakristian präglas helt av den omgestaltning som utfördes 1951 där närmast samtliga inventarier härstammar från denna tid. Vid dess sydvägg uppmurades ett tegelaltare som vitmålades och nordväggen upptas helt av de höga träskåpen innehållandes de kyrkliga textilierna samt böcker. Taket försågs även med kraftiga träkassetter. Via sakristian nås också predikstolen vars trappa tillkom 1951.

Interiöra förändringar

Redan 1851 genomfördes omfattande målningsarbeten i kyrkorummet där samtliga bänkar, dörrar, fönster och läktarbröstning etc. ströks med vit pärlfärg. Vissa dekorativa målningar tillkom även i koret. Även pelarna under läktaren marmorades för att efterlikna marmor.

Först 1893 anskaffades järnkaminer vilket delvis förbättrade uppvärmningen. Troligtvis försvann dessa vid kyrkans elektrifiering i slutet av 1940-talet.

Under åren 1927-28 skedde återigen en målning av interiören där färgsättningen dock utgick från befintlig men där bänkinredningen blev mörkare. Samtidigt kläddes altarringen med röd plysch.

Under 1930-talet blev det populärt att patinera korffönstren, detta skedde även på Ryssby kyrka omkring 1935. Ekonomin medgav att endast två av fyra fönster erhöll patinerat glas, de två övriga utfördes först 1949.

Under senare delen av 1940-talet utarbetades ett omfattande renoveringsprogram av länsarkitekt Hans Lindén. Arbetena avsåg beröra både interiör och exteriör och utfördes främst mellan 1949-51. I vapenhuset ersattes trägolvet med slipade kalkstensplattor och de båda trapporna till läktaren sattes igen. Under läktaren tillkom utrymmen för teknik, hygien, kök och sammankomster och två nya trappor till läktaren skapades. Golvet i långhuset bröts upp för att ersättas med nytt. Förhoppningar att hitta medeltida murar grusades men många askar med aborterade barnskelett upptäcktes. I koret togs stånduren bort och samtidigt frigjordes nummertavlorna från sina ståndare och hängdes upp på det väggparti där stånduren tidigare stod. I det stora renoveringsprogrammet ingick även konserveringsarbeten på de äldre inventarierna och några bänkrader plockades bort. Själva bänkinredningen genomgick även viss modernisering för att öka bekvämligheten för besökarna.

Hans Lindén ansåg att koret var alltför fattigt och kalt och menade att en större takmålning vore önskvärt. Waldemar Lorentzon, verksam inom den s.k. Halmstadgruppen, fick i uppdrag att utföra smyckningen av kortaket. Denna monumentalmålning väckte stor uppmärksamhet och skildrar avgörande moment i bibeln där förhållandet mellan människa och gud presenteras. Oberoende av tid och rum framställs dock Kristus såsom den upphöjde. Även moderna händelser skildrades, bl.a. en atomexplosion vilket skapade stora rubriker exempelvis i Ryssland, svenskarna anklagades för krigshets. Hela verket är en oerhörd prestation ifråga om arbete och konstnärligt utförande och ger kyrkorummet ett värdefullt och värdeladdat inslag som är starkt påverkat av andra världskrigets fasor. I samband med färdigställandet av denna takmålning utfördes även vissa åtgärder på övrig inredning ifråga om anpassning av kulörer. Färgskalan valdes utifrån kormålningen där gröna, gråa och blå nyanser applicerades på bänkar och läktarunderbyggnaden etc.

På korets nordsida placerades 1965 en ny orgel. I mitten av 1980-talet togs ett nytt renoveringsprogram fram under ledning av arkitekt Mogens Barsøe. Anledningen var att en allmän upprustning krävdes samt att rådande färgsättning ansågs mindre passande. Då innerväggarnas ytskikt hade dålig vidhäftning bortskrapades denna varvid väggarna senare patinerades med oljefärg och därefter stryktes med en svagt gulaktig limfärg. Mindre putslagningar utfördes med sandspackel. Innertaket målades med en gråvit oljefärg medan takmålningen i koret rengjordes där lösa flagor fästes. Bänkinredningen målades i en grönaktig ton där även fyllningar på kvartersluckor, bänkfronter och läktarbarriär marmorades i en svag grönaktig nyans. En stjärna målades på varje bänkgavel där listverk på luckor förgylldes. Läktarorgeln målades i samma kulör som bänkarna. I övrigt skedde underhållsmålning på dörrar och fönster och samtliga golvytor lackerades. Konserveringsåtgärder utfördes på bl.a. predikstol och altartavla. Bänkarna intill predikstolen kortades och sex nya ljuskronor inskaffades.

Församlingens önskemål om att ändra altarordningen avsågs men för att skapa bättre utrymme i koret avkortades altarringen något och drogs närmre altaret vilket medförde mer plats.

Vid de interiöra arbetena upptäcktes rester av tidigare dekorationer. På predikstolens baldakin framkom vid skrapningen texten *Psaltare och harpa* och utmed långhusväggen togs en bård fram. Denna syns på fotografier före 1949, vid långhusets nordvästvägg har ett parti frilagts och retuscherats.

Viktigare inventarier

Predikstolen som anskaffades 1704 hämtades från den äldre kyrkan men där vissa moderniseringar krävdes vid insättandet 1844. Altaret med sitt mantelsvepta kors och allegoriska altartavla utgör en konstnärlig enhet som utstrålar både värdighet och skönhet. På ömse sidor om altaret står två höga träskulpturer symboliserande *Tron* och *Hoppet*. Altartavlans ursprung är okänt men korset tillkom vid kyrkans uppförande och figurerna är troligtvis från 1779.

Orgeln var ett av de inventarier som medtogs från medeltidskyrkan. Den tillverkades av Pehr Schiörlin 1783, moderniserades vid insättandet 1844 och byggdes ut 1875 av Carl Elfström med nytt orgelverk och utökad fasad. Orgelverket har därefter åtgärdats och bytts ut, senast 1967.

Den rikt ornamenterade dopfunten med allegoriska figurer härstammar från tidigt 1200-tal. Triumfkrucifixets utförande kan dateras till sent 1200-tal men flera omgestaltningar av verket har skett. I kyrkan finns även två ljuskronor och ett flertal ljusstakar från 1600-talet.

Kyrkogården

Kyrkogården är främst orienterad norrut efter ett flertal utvidgningar. Utmed västsidan löper en förhållandevis kraftig naturstensmur medan syd- och östsidan har en betydligt enklare mur med bakomliggande jordvall. Nord- och delar av östsidan avgränsas av ett modernt trästaket. De ursprungliga ingångarna ligger mittemot kyrkans västport samt på sydsidan. I början av 1970-talet utfördes en kraftig utvidgning åt norr som ännu är förhållandevis outnyttjad.

Lövträd förekommer utmed hela kyrkogården med en björkkoncentration i den norra delen. Intill koret, åt öster och söder, finns en ansamling med tujor.

Arkitekten Hans Lindén ritade det nya bårhuset med tillhörande förråd som stod klar 1957. Bårhuset ger ett kompakt intryck med massivt murverk och brant, skifferklätt pyramidtak. Strax intill står en vattenbrunn som tillkom 1973. Strax utanför östmuren finns en enkel träbod med garageportar som tillhör kyrkoförvaltningen. År 2003 färdigställdes en minneslund i det nordöstra hörnet.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Ryssby kyrka uppfördes under en period då många församlingar i landet valde att ersätta sina medeltida tempel med nya, stora och ljusa katedraler. Detta skedde även i Ryssby där medeltidskyrkan revs och vars sten delvis utnyttjades i det nya bygget som stod klart 1844. De nyklassicistiska stildragen är tydliga och närmast oförvanskade. Nya estetiska och funktionella krav har inneburit drastiska omgestaltningar av många 1800-tals kyrkor. I Ryssby har dessa arbeten varit klart begränsade där främst det interiöra måleriet skiftat med tiden. Dagens färgsättning harmoniserar mycket väl med kyrkorummet och anknyter till ett för kyrkoarkitekturen tidstypiskt kulörval.

Originalinredningen har i stor utsträckning bibehållits och de förändringsåtgärder som utförts har anpassats till kyrkorummets karaktär. Läktarunderbyggnaden var givetvis ett stort ingrepp men utformningen medförde att läktaren även fortsättningsvis fick en framskjuten position med sina åtta framträdande kolonner. Sakristians omdaning kring 1950 blev omfattande men utrymmet är begränsat och utfördes för att underlätta prästens arbete och förvaringen av textilier. Vid samma tid togs läktartrapporna i vapenhuset bort och dess golv ersattes med kalkstenplattor.

Särskilt koret med sin fantastiska takmålning, det ypperliga altarpartiet och de äldre inventarierna såsom dopfont, triumfkrucifix och predikstol bildar tillsammans en harmonisk och kulturhistorisk mycket värdefull enhet. Kyrkorummets ljushet och begränsade utsmyckning är av denna anledning extra känslig för ingrepp vilket snabbt kan förvanska dess bevarade karaktär. All renovering och modernisering måste därför präglas av stor varsamhet där förslagen är väl bearbetade och genomgångna.

Händelseregister

- 1306 - *De Ryzby* nämns första gången i skriftliga sammanhang
- 1844 - Ryssby nya kyrka står färdig. Platsen ligger strax intill den medeltida kyrkan som revs i samband med nybyggnationen
- 1851 - Närmast hela interiören målas med vit pärlfärg
- 1855 - Omgjutning av storklockan sedan den spruckit 1846
- 1875 - Den ursprungliga orgeln utförd av Per Schiörlin som hämtades från den medeltida kyrkan byggs om av orgelbyggare Carl Elfström
- 1893 - Järnkaminer anskaffas vilket blir den första uppvärmningsanordningen i kyrkan
- 1909 - Kortaket täcks med järnplåt
- 1924 - Nytt orgelverk utfört av E.F. Walcker från Ludwigsburg
- 1927-28
 - Kalkning av murarna
 - Altarringen kläs med röd plysch

- Interiören målas där bänkarna ges en mörkare färgsättning, i övrigt bibehålls rådande kulör i stor utsträckning
- 1935 - Två korfönster förses med patinerat glas efter förslag från arkitekt Paul Boberg
- En kalkduk konserveras
- 1947-51
- Utrymmen skapas under läktaren samt två nya trappuppgångar till läktaren
- Kyrkan elektrifieras
- Omläggning av skiffertaket på långhuset samt koppartäckning av torn och kor
- Nytt trägolv i långhuset medan vapenhuset får ett slipat kalkstensgolv
- Vapenhusets läktartrappor tas bort
- Fasaderna putsas
- Tornlanterninen glasas
- De två kvarvarande fönstren i koret förses med patinerat glas
- Stånduren i koret tas bort, nummertavlorna hängs upp på väggen
- Yttertrapporna av cement ersätts med granit
- Solbänkarna byts ut mot kalksten och eventuellt byts även fönstren
- Några bänkrader plockas bort
- Innermurarna kalkas
- Ventilationsgluggarna i sockeln bilas upp och görs större. Dessa förses med gjutjärnsgaller
- Bänkinredningen byggs delvis om för att öka bekvämligheten
- Inredningen målas om i en grön, grå och blåaktig färgskala
- Konservering av vissa äldre inventarier
- Förmodligen kläs altarringen invändigt med plywood och görs fristående
- Fönstret på korets norrgavel sätts igen
- Trappan till predikstolen från sakristian tillkommer samt närmast all övrig inredning i sakristian inklusive altaret
- Korets takmålning av Waldemar Lorentzon utförs
- 1957 - Nytt bårhus ritat av arkitekt Hans Lindén
- 1964 - En runsten frigörs från kyrkans stomme och placeras intill huvudentrén
- 1965 - Ny kororgel
- 1967 - Nytt orgelverk
- 1973 - Avfärgning av fasaderna med Keim (typ av silikatfärg)
- Kyrkogården utvidgas med omkring 100 meter norrut
- Vattenbrunn tillkommer strax intill bårhuset
- 1986 - Interiören erhåller sin nuvarande färgsättning i milda gröna kulörer med förgyllda listverk. Renoveringsprogrammet utformat av arkitekt Mogens Barsöe
- Golven lackas
- Då innerväggarnas ytskikt hade dålig vidhäftning skrapas denna ned. Viss lagning med sandspackel och därefter målning med limfärg
- Äldre bård friläggs vid långhusets nordvästra hörn
- Korets takmålning rengörs där flagor fästs
- Ombyggnad och handikappanpassning av befintlig toalett
- Sex nya ljuskronor i långhuset
- Fönster och dörrar målas
- Konserveringsarbeten utförs på bl.a. triumfkrucifix, altartavla, epitafium och predikstol
- Bänkarna intill predikstolen kortas
- Altarringen kortas något för att skapa större utrymme i koret
- 2003 - Minneslund anläggs